

Анісімович-Шевчук Ольга

Львівський національний університет ім. І.Франка

РОЛЬ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ЕЛІТИ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИ

© Анісімович-Шевчук О., 2003

Розглядається роль еліти у функціонуванні суспільства. Визначається зміст, функції політичної комунікаційної еліти та її роль у функціонуванні громадянських цінностей особи.

The role of elite in functioning of the society is considered. The contents, the functions of the political, communicative elite and its role in formation of the civil values of a person are defined.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Важливу роль на сучасному етапі відіграє комунікаційна еліта та її вплив на формування громадянських цінностей особи. Політична практика розвинутих і стабільних демократичних суспільств свідчить: процес розподілу й реалізації влади зовсім не передбачає рівноправної участі в ньому всіх громадян. Політична нерівність у будь-якому суспільстві була правилом, а демократія залишалася ілюзією, оскільки ставала недосяжною. М. Дюверже стверджував, що вироблене у XVIII ст. “Правління народу за допомогою народу”, управління нації за допомогою її представників” – то заклик, котрі здатні підняти ентузіазм і сприяти успіхові промовців. Ніколи не було народу, який би правив собою. І ніколи цього не буде. Всяке правління передбачає панування небагатьох над багатьма. Народ не примушує себе – його примушують. Він не править собою – ним правлять [1, с.77-87].

Вважається, що технічно неможливо здійснити правління народу. А тому народ на те уповноважує державу, оскільки сам він “некомпетентний” в політиці, “неінформований” та “дезінформований”. Якщо дозволити народові управляти, то він нашкодить сам собі – його інтереси краще забезпечить еліта [див.: 2]. Саме вплив еліти, зокрема роль комунікаційної політичної еліти на формування громадянських цінностей особи є **метою** дослідження.

Аналіз наукових праць стверджує, що ці питання відображені однобоко. Проте у світовій літературі існує багато визначень еліти; вони накопичувались з кінця XIX ст., коли це поняття вперше було застосовано для опису й характеристики тих соціальних груп, котрі займають вище становище у системі соціальної ієрархії взагалі або якогось конкретного суспільства зокрема.

Розв’язання цієї проблеми можна частково знайти у працях Мілса Р. (“Правляча еліта” [див.: 3]), Дайя Т. та Зіглера Л. (“Демократія для еліти” [див.: 2]), Токвіля А. (“Про демократію в Америці” [див.: 4]), Юма Д. (“Про початкові принципи правління” [див.: 5]). Ця проблема знайшла своє відображення в трилогії американського соціолога та футуролога Тоффлера Е. (“Футурошок” [див.: 6], “Третя хвиля” [див.: 7], “Метаморфози влади” [див.: 8]), де розкриваються якості нової комунікаційної еліти, коли на перший план виходять знання та інформація. Так, наприклад, у праці “Футурошок” він розглядає процес змін, їх вплив на людей та організації. Праця “Метаморфози влади” присвячена проблемі управління: хто і яким чином формує зміни і перетворення, які відбуваються в суспільстві.

Цікаві думки висловлені у праці німецького філософа сучасності Габермаса Ю. “Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство” [див.: 9]. Автор розглядає формування громадянського суспільства, оперує такими поняттями як громадянська комунікативність, громадянська відкритість, громадянські цінності і т.д.

Останнім часом ці питання досліджуються і в українській політичній науці. Зокрема, проблемами комунікації займається відомий вчений Почепцов Г. У його монографії “Теорія комунікації” [див.: 10] розглядається комунікація як базовий елемент в структурі людської цивілізації. Питання української комунікаційної еліти також побіжно досліджуються у праці І.Слісаренка “Паблік рилейшнз у системі комунікації та управління” [див.: 11]. Деякі моменти даної проблеми розкриваються і в публіцистичній літературі.

Вивчення комунікаційної еліти вимагає уваги до проблеми еліти взагалі та її ролі у суспільстві зокрема. Спостерігаючи за поведінкою елітної меншості в тій чи іншій країні, можна ствердити, що окремі її представники відрізняються явним пріоритетом у впливі на суспільство порівняно з іншими. Відсутність у суспільстві справжньої еліти розглядається вченими, як одна із головних причин кризи демократії. Необхідність елітарного правління виводиться із самої демократії, оскільки важливою умовою функціонування будь-якого суспільства є його елітарність (вона ґрунтується на природньому розподілі

управлінської, виконавчої праці та закономірно впливає із рівних можливостей і не суперечить демократії). А сама еліта є найбільш цінним елементом соціальної системи, орієнтованим на задоволення її важливих потреб, котрі у процесі розвитку суспільства замінюються новими потребами, функціями та ціннісними орієнтаціями. Це приводить до поступового витіснення носіїв найбільш важливих для свого часу якостей новими людьми, що відповідають сучасним вимогам.

Наприклад, в розвитку історії відбулася зміна аристократії; вона увібрала моральні риси, передусім – честь, освіченість, культуру – на підприємців із господарською ініціативою, яких потребувало суспільство. Останні ж, у свою чергу, замінюються менеджерами та інтелектуалами – носіями, важливих для сучасного суспільства, знань і управлінської компетентності.

І це не випадково, адже у ході суспільного розвитку сила та багатство дещо втрачають свій істотний вплив. Реальну ж владу дістають знання та інформація.

Відома теза “хто володіє інформацією, той володіє світом” набуває тепер такого значення, що інформація стає не лише технологічною основою комунікації, а й субстратом суспільних відносин, у тому числі і в політиці. У науковій літературі під політичною інформацією розуміється сукупність знань, повідомлень про явища, факти і події політичної сфери суспільства. За її допомогою передається політичний досвід, координуються зусилля людей, здійснюється їх політична соціалізація, структурується політичне життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформація та обмін інформацією супроводжували розвиток цивілізації протягом всієї історії людства та мали велике значення у всіх суспільствах. Так, у традиційних державах минулого потреби у засобах комунікації були обмежені. Роль таких засобів виконували гінці, кур’єри та посланці, які передавали в усній або письмовій формі політичну інформацію: королівські накази та розпорядження, листи намісників і т.д.

Винайдення й поширення в XIX-XX ст. телеграфного і телефонного зв’язку, радіо і телебачення (в індустріальному суспільстві) не лише задовільнило комунікаційні потреби держав, а й здійснило справжню революцію у політиці. Тепер проходить етап становлення нового “інформаційного суспільства”, яке будується на “генеруванні, обробці та передачі інформації, що стала фундаментальним джерелом функціонування влади” [12, с.42 – 43], а об’єктивною закономірністю суспільного розвитку стає постійне зростання ролі інформації. Інформаційно-комунікативні технології виступають одним із головних факторів, які впливають на розвиток суспільства. Їх революційний вплив стосується державних структур та інститутів громадянського суспільства, економічної і соціальної сфер, науки і освіти, культури і способу життя людей та певної особи, суспільства в цілому.

Відомий американський соціолог Е.Тоффлер у “Третій хвилі” з цього приводу пише: “... ще ніколи в історії не було стільки освічених людей, колективно озброєних таким розмаїттям знань ... Ніколи не було так багато можливостей породжувати, спілкуватися, навчатися в інших культур” [7, с.390].

Перехід від індустріального суспільства до інформаційного, провідним принципом якого є виробництво знань, а основним багатством – інформація та результати інтелектуальної діяльності, приводить до появи нового типу еліти – еліти знань і компетентності. Тому сучасні дослідники у структурі еліти відводять місце комунікаційній еліті.

На нашу думку, комунікаційна еліта – це та соціальна верства, яка виконує у житті суспільства функції творчості та управління (на протигагу верствам, які зайняті рутинною діяльністю для підтримання, відтворення життя і її суспільних форм). Це люди “кращої частини суспільства”, за якими б критеріями ця частина не визначалася б: соціальним походженням, чи рівнем освіти й культури. Це політично найактивніша група, орієнтована на владу, і організована меншість суспільства з високим інтелектом і моральною перевагою над масами. А політична комунікаційна еліта, зокрема, не лише впливає на управління суспільством, а й на функціонування політичної системи, формування політичних цінностей особи. За її допомогою забезпечується вироблення й проведення певних політичних курсів фінансового, інтелектуального спрямування, за допомогою налагодження зв’язків з масами формується громадська думка.

Тобто, до політичної комунікаційної еліти, на наш погляд, слід віднести прес-секретарів керівників різних гілок влади (зокрема, Президента, Голови Верховної Ради, Прем’єр-міністра і т.д.), також – працівників засобів масової інформації (впливових редакторів, політичних коментаторів, оглядачів); іміджмейкерів, дослідників громадської думки, політологів, спеціалістів в галузі внутрішньої та зовнішньої політики; прихильників, популяризаторів політичного курсу правлячої або опозиційної еліти із середовища творчої інтелігенції (письменників, кіномитців і т.д.).

Інформаційні механізми соціального контролю за останнє десятиріччя набули такого значення, що їх іноді називають інформаційною владою. Саме через формування суспільної свідомості та картини світу у кожного члена суспільства інформаційні механізми соціального контролю забезпечують ефективне функціонування влади у суспільстві та мінімізують застосування прямого насильства.

Невипадково англійський філософ Д. Юм твердив: “Ніщо не здається дивнішим тим, хто розглядає людські справи по-філософськи, ніж та легкість, з якою меншість керує більшістю, і та беззастережна смиренність, з якою люди відмовляються від власних думок і афектів на користь думок і афектів своїх правителів. Коли будемо досліджувати, за допомогою яких засобів досягається це чудо, то виявимо, що оскільки сила завжди на боці керованих, то правителі для своєї опори не мають нічого, крім думки. Тому правління ґрунтується тільки на думці; це правило поширюється, і на найдеспотичніші, диктаторські системи правління, і на найбільш вільні, демократичні [5, с.502 – 503].

Політична комунікаційна еліта свої думки доносить до певної особи, спираючись на логічне та емоційне переконання. Логічне переконання орієнтується на раціональну, доказову, наукову аргументацію. Емоційне переконання покликане впливати на емоційний елемент людської психіки. Мета – змінюючи систему ціннісних орієнтацій особистості, примусити її діяти у завданому напрямкові. Комунікаційна еліта поширює свої думки за допомогою суспільно-політичних інститутів, засобів масової інформації, а також через неформальні контакти, особливі комунікативні ситуації або дії (вибори, референдуми, зустрічі, опитування т.д.). Тобто, засобами комунікації передаються три основні типи політичних повідомлень: спонукальні (накази, переконання), інформаційні (реальні або видумані дані), фактичні (дані, пов’язані із встановленням та підтриманням контакту між суб’єктами політики).

Американський політолог Л. Пай підкреслював: “Під політичною комунікацією розуміється не лише одностороння спрямованість сигналів від еліти до маси, а весь діапазон неформальних комунікаційних процесів у суспільстві, які впливають різними шляхами на політику. Політичне життя у будь-якому суспільстві неможливе без застосування методів політичної комунікації” [13, с.442]. А вона, на нашу думку – не лише смисловий аспект взаємодії суб’єктів політики через обмін інформацією у процесі боротьби за владу або її здійснення, а й цілеспрямована передача та вибіркоче прийняття інформації особою, без якої неможливий розвиток політичного процесу.

Значною мірою політична комунікація складає сферу компетенції спеціалізованих закладів, інститутів (засоби масової комунікації, урядові інформаційні агентства або й політичні партії). Тим не менше вона перебуває у будь-якій ситуації соціального спілкування: від бесіди віч-на-віч – до обговорення у палатах національного законодавчого органу.

Слід зробити висновок: комунікатором, який поширює масову інформацію, може бути окрема особа, хоча, переважно, в сучасних умовах – це творчі колективи, спеціальні установи (в тому числі й ті, котрі займаються PR – “зв’язками з громадськістю”). Реципієнт (одержувач інформації, суспільство та, зокрема, певна особа) інформацію отримує не безпосередньо від комунікатора, а опосередковано – за допомогою засобів масової інформації (телебачення, радіо, періодики, електронних засобів комунікації – Internet’у і т.д.).

У сучасному суспільстві дедалі більшою мірою засоби масової інформації виступають не тільки як передавальна ланка у складному механізмі політики, а й як її творець. Н.Больц зазначає: “внаслідок того, що наші знання стосовно реальності опосередковані засобами масової інформації, стало безглуздом розрізняти відображення від відображуваного явища. Чим є той політик або явище – це взагалі можна зрозуміти лише в їхній медіальній інсценізації. Те, що реально відбувається, стає суспільною подією тільки через своє медіальне відображення” [14, с.97 – 98].

Ще у 1922 р. у праці “Громадська думка” американський журналіст-соціолог У.Ліпман вказував: “Кожна людина регулюється, детермінується через настанови, які визначають, що саме вона бачить, чує, як вона інтерпретує оточення, що є важливим для особистості” [15, с.257].

Тепер, як і колись, засоби масової інформації у тій чи іншій формі поширюють відомості про найбільш значні для громадян та органів влади події. Вони забезпечують представникам різних соціальних спільнот, громадських і політичних об’єднань можливість публічно висловлювати свою думку, знаходити і об’єднувати однодумців, чітко формулювати і представляти у громадській думці свої інтереси. На підставі цього у громадян формується громадська думка про діяльність уряду, парламенту, партії та інших політичних інституцій, про економічне, культурне життя суспільства.

Це дозволяє пересічним громадянам робити певний висновок про політичні події та процеси лише у тому випадку, коли вона доповнюється знаннями, які дозволяють адекватно оцінювати та впорядковувати інформацію від мас-медіа та інших джерел, правильно орієнтуватися у складному, суперечливому інформаційному просторі.

Доведено: громадська думка може добре функціонувати тільки за умов постійного циркулювання інформації. Водночас вона сама є творцем, носієм, поширювачем інформації, має певну комунікативну структуру. На відміну від інформації, громадська думка не тільки несе в собі якісь відомості, а й активно, з певною мірою інтенсивності утворює політичні цінності, що мають у собі відповідні очікування.

Характер політичної комунікації в суспільстві, рівень її розвитку визначаються рівнем загальної та політичної культури суспільства, опосередковуються їх цінностями й нормами. Але політична комунікація як засіб існування й передавання політичної культури саме й визначає рівень політичної культури суспільства, особливості функціонування політичної сфери суспільства (поширення ідейно-політичних цінностей, знань, політичної інформації; формування політичної свідомості; поширення норм політичної культури, розвиток політичної культури суб'єктів політики (індивідів, груп, політичних структур) і т.д.

У різних країнах поняття “справжній громадянин” трактується по-різному. У демократичних країнах – це особа, яка свідомо ставиться до свого громадянського обов'язку, дотримується закону, регулярно голосує і сплачує податки. В тоталітарних державах, залишаючись один на один з ідеологічною диктатурою, людина змушена смиренно приймати лицемірні пропагандистські штампи, якими бюрократичний світ наповнює її свідомість. Замість істинного знання про своє суспільство, вона змушена сприймати ілюзорні вірування, штампи.

У країнах з тоталітарними режимами громадянство, як і політичні та особисті переконання громадян, підкорені диктаторові політичної влади. В країнах конституційної демократії свобода совісті й особисті переконання індивідуума винагороджуються і захищаються. Тут громадянство пов'язане з ідеєю рівності і свободи, яка випливає з демократії, а також з поняттям добровільної участі в політичному житті.

Сучасні вчені-політологи довели існування зв'язку між індивідуальними цінностями членів суспільства і абстрактною ідеєю сучасного повноцінного громадянства. Тому й народи західної цивілізації зберігають непохитну віру в такі ліберальні цінності, як особиста свобода, політична рівність, приватна власність, релігійні переконання, невтручання в переконання інших.

Багато факторів впливає на перетворення особи в повноцінного, активного громадянина. Серед них не лише політична і законодавча система, соціальні інститути – сім'я і школа, – а й засоби масової інформації. Процес формування громадянських цінностей особи починається з дитинства і триває все життя через знання і дотримання законів.

У сучасних демократичних суспільствах процес формування громадянських цінностей особи в основному реалізується через засоби масової інформації. Їхню впливовість спричинено масштабами охоплення аудиторії, високою технічною ефективністю, швидкістю поширення інформації, залежністю населення і політичних лідерів від засобів масової інформації у питаннях поширення знань про світ політики, який перебуває за межами сфери їхньої прямої участі, а також тим, що у найліберальніших демократичних суспільствах засоби масової інформації набули репутації достовірних і об'єктивних джерел інформації.

Американський соціолог Р.Міллс з цього приводу у книзі “Демократія для еліти” зазначає, що масові засоби спілкування проникли не тільки в сферу нашого пізнання зовнішньої дійсності, а й – до нашого самопізнання. Нав'язують нам навіть те, якими ми є, маємо бути (наші ідеали) і як це зробити. Масові засоби інформації часто витісняють бесіди і суперечки громадян у тісному колі і підривають можливість розумного і спокійного обміну думками. Соціолог вказує на те, що засоби масової інформації в тому вигляді, в якому вони тепер організовані і функціонують, виступають не тільки як найважливіша причина перетворення суспільства в пасивну масу. Вони належать до числа найважливіших засобів панування, котрі має в своєму розпорядженні еліта багатців та “влада імущих” [3, с.542].

Соціологи підрахували, що в усіх індустріально розвинутих країнах люди четверту частину часу (без врахування сну) перебувають у полоні преси, радіо, телебачення. У наш час засоби масової інформації виконують провідну роль у формуванні, регуляції та динаміці політичного процесу. Тому саме вони повинні, в першу чергу обстоювати загальнолюдські цінності – добро, істину, справедливість.

У нашій державі проходить етап становлення політичної комунікаційної еліти. Серед найбільш впливових на сучасній політичній арені можна виділити М.Томенка (Інститут політики), В.Полохала (“Політична думка”), М.Погребинського (Центр О.Разумкова) і т.д. Адже, “Слово впливової людини, виголошене твердо ... діє на суспільство дужче, ніж виразні вигуки тисячі ораторів; і варто тільки вільно поговорити про щось в одному громадському місці – наслідок такий, буцімто ви гучно говорили про це в кожному селі” [4, с.155-156].

Всі ці діячі з різних точок зору, за допомогою різних засобів комунікації передають різні погляди, таким чином формуючи певні уявлення громадян про ті чи інші події у державі та за її межами, про дії та переконання різних політиків, вони сприяють створенню у населення певної точки зору на того чи іншого політика, партію, об’єднання. Можна відзначити, що засоби масової комунікації стали також полем діяльності не лише для журналістів, а й “піарщиків”, іміджмейкерів.

Отже, можна зробити **висновок з даного дослідження** про те, що засоби масової комунікації у розвитку людини відіграють велику роль. Особа стає повноцінним членом суспільства, формує в собі громадянські риси, засвоюючи соціальні норми й культурні цінності, виявляючи активність, саморозвиваючись, самореалізуючись у суспільстві. Живучи у суспільстві, особа перебуває під впливом інших людей, і захистити себе від цього певним жорстким бар’єром не можна.

Політична комунікаційна еліта здійснює владу, забезпечуючи збереження та відтворення громадянських цінностей і політичної системи загалом, діє з метою задоволення потреб та інтересів окремої особи, соціальних груп або всього народу, користується певними перевагами свого суспільного становища. А найголовніше, на мій погляд, вона повинна доносити до громадян цінності загальнолюдського характеру: мир і злагоду у суспільстві, людську і національну гідність, національний патріотизм, права і свободи громадянина, громадську відповідальність і законність, тобто світоглядні ідеали і моральні норми, котрі є спільними для всіх людей незалежно від будь-яких відмінностей. Така еліта повинна виховувати громадян у дусі демократії, тим самим сприяти формуванню відкритого демократичного суспільства. Адже, тільки воно визначає цінність особи, орієнтує на індивідуальні досягнення, робить особу суверенною, а монополія на владу не зосереджується в руках панівного класу. Все суспільство стає ґрунтом, на якому виростає нова еліта.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сытин А. Политическая социология Мориса Дюверже // Социально-политические науки. – 1990. – №12.
2. Дай Т., Зиглер Л. Демократия для элиты: Введ. в америк. политику: Пер. с англ. / Под общ. ред. и с предисл. А.А.Мишина, В.А.Савельева. – М., 1964.
3. Миллс Р. Властвующая элита. / Перевод с англ. Е.Н.Розенталь и Л.Г.Рошаль. – М., 1956.
4. Токвиль А. Про демократію в Америці: У 2-х т. – К.: Вид. дім. “Всесвіт”, 1999.
5. Юм Д. О первоначальных принципах правления. – В кн.: Юм Д. Соч.: В 2 т. – Т.2. – М.: Мысль, 1996.
6. Тоффлер Е. Футурошок. – СПб.: Лань, 1997.
7. Тоффлер Е. Третья хвиля / З англ. пер. А.Євса. – К.: Вид. дім “Всесвіт”, 2000.
8. Тоффлер Е. Метаморфозы власти: знание, богатство и сила на пороге XXI века: Пер. с англ. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2002.
9. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Перекл. з нім. А.Онишко. – Львів: Центр гуманітарних досліджень ЛНУ ім. І.Франка, 2000.
10. Почепцов Г. Теория коммуникации. – М.: “Рефл-бук”, К.: “Ваклер”, 2001.
11. Слісаренко І. Паблік рилейшнз у системі комунікації та управління. – К.: МАУП, 2001.
12. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М., 2000.
13. Pye L. Political Communication // The Blackwell Encyclopaedia Political Institutions. Oxford-New York, 1987.
14. Основы политической науки / Под ред. В.П.Пугачева. – Ч.1. – М., 1993, Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. – 2-е изд. – М., 1995.
15. Матвієнко В. Соціальні технології. – К.: Українські пропілеї, 2001.